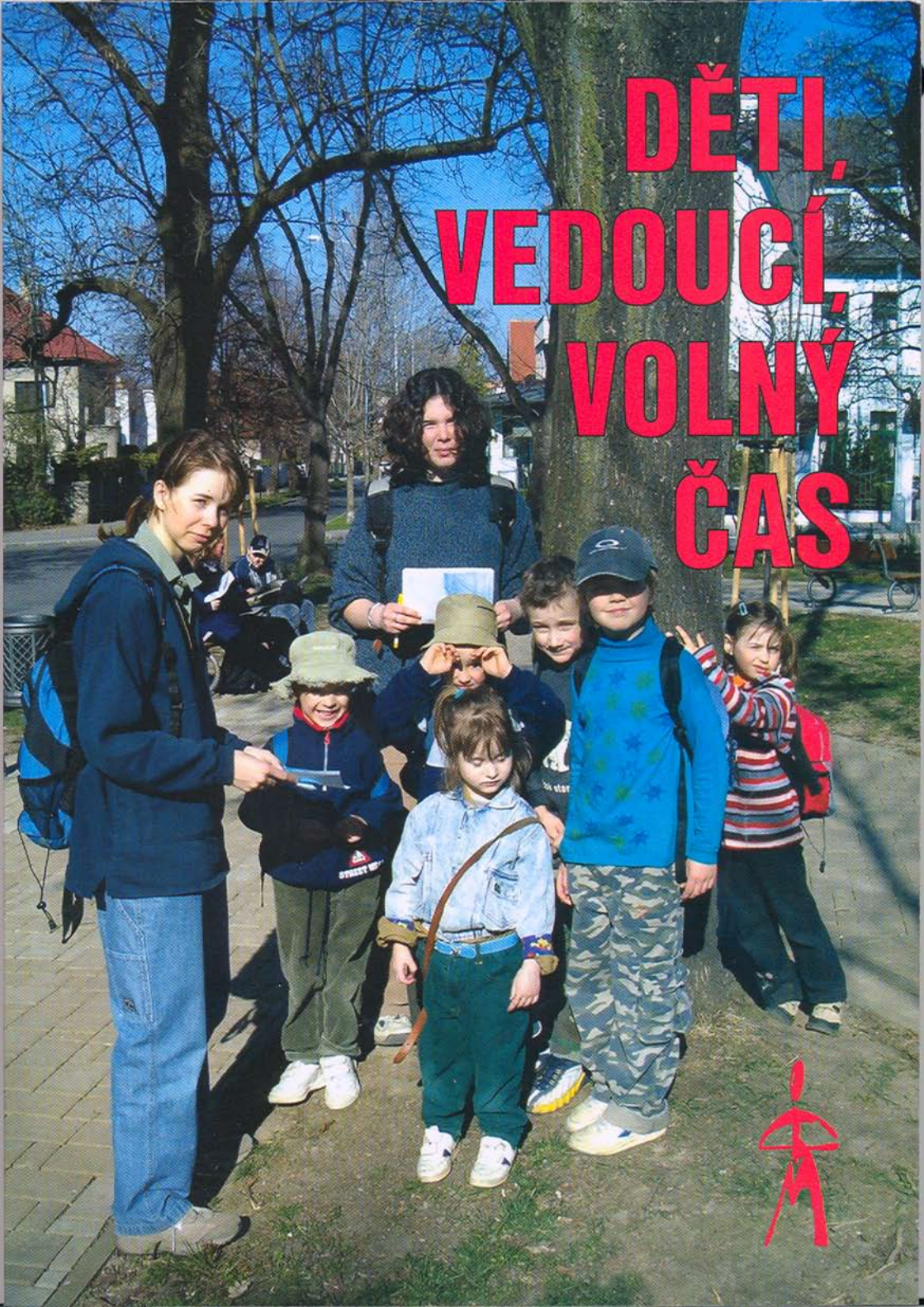

DĚTI, VEDOUČÍ, VOLNÝ ČAS

Publikace je určena vedoucím skupin mládeže, učitelům a pedagogům.

Strukturovaný popis publikace

<i>Název:</i>	Děti, vedoucí, volný čas
<i>Autor:</i>	Kolektiv autorů
<i>Rok vydání:</i>	2006
<i>Anotace:</i>	Návody metodické práce s mládeží ve volném čase.
<i>Určeno:</i>	Vedoucím skupin mládeže, učitelům a pedagogům.
<i>Distribuce:</i>	info@nidm.cz
<i>Cena:</i>	60 Kč
<i>Ke stažení:</i>	Není k dispozici
<i>Tip:</i>	Pro vedoucí oddílů je určena řada vzdělávacích akcí více na http://vzdelavani.nidm.cz/

2.

Základy pedagogiky a psychologie při vedení dětí

Vychováváme

Nyní si budeme všimnout procesů, které se odehrávají v malé skupině dětí a mohou ovlivnit jejich vývoj. Činnost a život v občanských sdruženích je doménou volného času. Jeho naplňování a organizace má podstatný výchovný vliv. Vedoucí se pak vedle rodiny a školy významně podílí na formování osobnosti dítěte. Uvažujeme proto o spolupráci s nejdůležitějšími výchovnými činiteli.

Z hlediska vedoucího bude zásadní navázání vztahu s rodiči svěřených dětí. Seznámení se s jejich názory, postoji a představami nám pomůže lépe pochopit život konkrétního dítěte. Různá občanská sdružení a další instituce pracující s dětmi ve volném čase se různou měrou snaží o vytvoření vazeb mezi oddílem, kroužkem, klubem či sborem a rodinou. Mnohdy se rodinní příslušníci přímo zapojují do činnosti, organizují akce, zajišťují propagaci a dopravu, pomáhají se stavbou tábora, údržbou materiálu, výrobou pomůcek, zlepšováním táborové základny a podobně. Jinde jsou kontakty minimální. Ve všech případech je však nanejvýš žádoucí získávat od rodičů souhlas s účastí jejich dětí na jednotlivých akcích, informace o zdravotních či jiných potížích, omezeních, užívaných lécích a dalších individuálních odlišnostech. Tyto základní zásady budou ještě zmíněny v kapitolách o zdravé a právních předpisech.

Vychováváme li, ujasněme si nejprve základní prostředky, které nám k tomu slouží. Pro upřesnění uvádíme na konci kapitoly zvláště některé základní pojmy.

Čeho chceme dosáhnout?

Pustíme se do vedení skupiny dětí. Jaké budou naše první úvahy? Zřejmě se budou týkat toho, proč to děláme, čeho chceme dosáhnout, jaké máme cíle, k jakým metám chceme své svěřence dovést. V odborné literatuře mluvíme o výchovných cílech. Naše plány zahrnují jednak dlouhodobé výhledy – například na školní rok, několik let, jednak krátkodobé – pro schůzku, výpravu či akci. Při zvažování vlastních cílů bereme v úvahu funkce, které ve volném čase můžeme naplňovat:

- rekreační a relaxační;
- poznávací – nové aktivity, poznatky, zkušenosti;
- tělesný, pohybový, smyslový rozvoj – sportovní činnosti, hry;
- mravní rozvoj – respektování pravidel, přijetí morálních hodnot;
- rozvoj dalších dovedností – pozornost, postřeh, řeč a komunikační dovedností, pozorování.

Pro dokreslení uvedeme konkrétní příklady:

Stanovení výchovných cílů pro rybářský oddíl

Časové období	Výchovný cíl
Dva roky	děti vytvoří soudržnou skupinu s kvalitními kamarádkými vztahy mezi členy a prohloubí se jejich zájem o obor
Jeden rok	děti získají hlubší a systematické znalosti a dovednosti v oboru
Víkendová výprava	posílení soudržnosti skupiny (prostředkem mohou být společné zážitky, rituály apod.)
Jedna schůzka	posílení motivace dětí k práci s odbornou literaturou

Čím a jak toho můžeme docílit?

Prostředků a metod, kterých použijeme při dosahování svých cílů, je celá škála. Slouží nám jako cesty k metě. Neměly by tedy být voleny samoučelně. Různé metody se dotýkají různých oblastí, které chceme u dětí rozvíjet. Můžeme tak například vybírat prostředky verbální (doménou je slovní komunikace), prožitkové (rozvíjejí emoční oblast), praktické (zahrnují nejrůznější typy činnosti, cvičení apod.).

Výchovné prostředky obecně třídíme na:

- přesvědčování – vzor, slovní působení, vliv skupiny, osobní příklad aj.;
- organizace činnosti – hra, pracovní činnost, cvičení, soutěž aj.;
- hodnocení – posilování a potlačování určitého jednání aj.

Některých využíváme v občanských sdruženích a institucích pracujících s dětmi ve volném čase ve větší míře než ostatních. Proto se několika z nich budeme věnovat podrobněji.

Vůdčí postavení ve volném čase dětí má bezesporu hra. Znamená pro nás jeden z nejvýznamnějších a nejčastěji používaných výchovných prostředků. Proto jí věnujeme samostatnou kapitolu. Dozvíme se v ní o hrách a soutěžích, jejich druzích, funkcích, zásadách jejich výběru, přípravy, organizace a vyhodnocení.

Běžným výchovným prostředkem, zejména při osvojování znalostí, je jednostranné slovní působení – výklad, popis nebo vyprávění. Použijeme-li tento způsob při práci se skupinou, nezapomínejme, že klade vysoké nároky na udržování pozornosti dětí. Dalším omezením je horší uchování získaných informací v paměti. Podrobněji a srozumitelně to osvětluje následující tabulka:

Vybavování naučeného v závislosti na způsobu osvojování vědomostí

	Sděleno	Sděleno a ukázáno	Sděleno, ukázáno a vyzkoušeno
Po třech týdnech	70 %	72 %	85 %
Po třech měsících	10 %	32 %	65 %

Zdrojem zpětné vazby pro vedoucího bývá rozhovor nebo debata. Touto formou můžeme u dětí rozvíjet také komunikační dovednosti. Učí se vyjádřit vlastní názor, hledat argumenty, nacvičit si vyjednávání a rozhodování.

Zásadní vliv má osobní příklad vedoucího. Mnohý z nich nás může v dětství ovlivnit na celý život. Nevědomky totiž vstřebáváme způsoby chování přijaté autority. Přebíráme vzorce reagování ve stresu, při konfliktu a podobně. Chceme-li proto například, aby dítě dodržovalo určitá pravidla, musíme je v první řadě respektovat my sami. Nepodceňujme ani vliv skupiny vrstevníků. Další prostředky a metody, které můžeme často využívat při vedení dětského oddílu, jsou:

- pracovní činnosti – různé rukodělné, výtvarné techniky a pracovní aktivity;
- sportovní činnosti;
- tradice, rituály, společné zážitky;
- hodnocení, u něhož se zastavíme déle.

Hodnocení má dvě základní funkce:

- informační – poskytuje dítěti zpětnou vazbu;
- emoční – vypovídá o přijetí nebo naopak odmítnutí dítěte, o jeho úspěchu či neúspěchu.

Efekty pochvaly a trestu jsou rozdílné. Pochvala je upevňování pozitivního, žádoucího chování, je výchovně účinnější než trest. Trest je signál, že tudy cesta nevede. Zname-

ná odmítnutí. Chybí ale vzorec požadovaného chování. Dítěti dáváme na srozuměnou, že se tímto způsobem příště nemá chovat. Ale neukážeme mu, jakým jednáním má špatnou variantu nahradit.

Hodnocení při vedení dětské skupiny někdy mylně zužujeme na úvahy o bodování, sestavování žebříčků úspěšnosti, zisky při plnění úkolů a podobně. Zpětnou vazbu poskytujeme jedinci my jako vedoucí i ostatní děti veškerým jednáním. Zkušenost dokonce ukazuje, že ty „nebodovací“ složky hodnocení jsou pro vývoj člověka mnohem důležitější. Přidělování bodů, korálků, odznaků, ale i hraček, předmětů a jiných atributů úspěchu se označuje za hmatatelné, materiální odměny.

Kromě nich používáme odměny emoční – pohazení, úsměv, slovní povzbuzení a pochvalu, ale i projevení zájmu, věnování pozornosti. Na rozdíl od materiálních je často používáme zcela intuitivně, někdy i neuvědoměle. To jim však neubírá na jejich významu. Dítě, které potřebuje vaši pozornost a nedokáže ji získat jinak, může volit i pro vás nepřijemné cesty. Klasickým případem je „zlobení“. Tedy dítě dělá, co nemá, přestože ví, že to dělat nemá. V okamžiku, kdy začne zlobit, obrátíme k němu svou pozornost a budeme se jím zabývat. Často v negativním slova smyslu. Tím bohužel u něj můžeme nechtěně posilovat nežádoucí chování. Takového chronického zlobila ale raději v okamžicích, kdy nedělá nic špatného, chvalme, věnujme mu svou přízeň. Možná nás samotné překvapí, jaké účinky se po čase dostaví.

Odmítnutí, zavržení určitého chování má také široké spektrum možností. Známé je třídění na fyzické a psychické tresty. S fyzickými tresty je obvykle spojena představa výprasku. Zahrneme sem také různé tělocvičné a pracovní úkony prováděné za trest. Přestože je pro většinu vedoucích představa bití dítěte naprosto nepřijatelná, kliky, dřepy, štípání dřeva a podobné aktivity jsou jako trest poměrně rozšířeny. Mají ovšem mnohá úskalí. Nedoporučujeme například trestat děti prací, kterou jindy běžně vykonávají. Trestáme li mytím nádobí, kopáním odpadové jámy, štípáním dřeva a podobně, lehce se nám stane, že příště to dítě odmítne dělat. Proč by mělo, vždyť přece nic neprovedlo! Přitom každý z nás musí dříve či později přijmout fakt, že i nepřijemné práce musíme někdy vykonat. Pocit povinnosti převáží nad snahou vyhnout se tomu, co mě nebaví. Trestání prací tento vývoj volních a charakterových struktur komplikuje. Lepší možností je, pokud jsou k tomu okolnosti, volit napravení následků nevhodného chování.

Další kategorií jsou psychické tresty. Představují opak emočních odměn. Patří sem například odnětí pozornosti, křik, vyhubování, ale i zesměšnění či znevážení dítěte.

S tresty je třeba zacházet velmi uvážlivě. Vždy zvažujeme, jaký budou mít efekt, zda splní svou funkci. Nezapomínejme, že trest by neměl být pomstou, ale prevencí opakování nežádoucího chování. Zdůrazněme, že účinnější než trest je pochvala v pravou chvíli.

Při hodnocení bychom se obecně měli držet některých pravidel:

- hodnotit spravedlivě;
- adresně;
- bezprostředně po akci;
- úměrně věku dětí;
- vysvětlit důvody;
- netrestat v afektu.

Při výběru prostředků a při organizaci činnosti nezapomínejme na základní pravidla – pedagogické zásady. Nejdůležitější jsou:

- přiměřenost, postupujeme v souladu s věkem a individualitou dítěte;
- systematicčnost a cílevědomost, zachovejme poslušnost, nepůsobme nahodile;
- jednota a soustavnost, udržujeme stejné požadavky. Ideální je sjednocení nároků všech vychovatelů (rodičů, učitelů, vedoucích, trenérů apod.). Pravidla je třeba stanovit jasně a srozumitelně. Při častých změnách se stanou pro dítě nečitelné a matoucí. Obtížně je pak může respektovat;
- důslednost;
- aktivita dítěte, neberme dítě jako pasivní objekt našeho působení. Musíme se přizpůsobovat aktuálním potřebám a proměňám dítěte. Podporujeme podíl dítěte na plánování a organizaci činnosti i rozhodování.

Při výchovném působení na skupinu je podstatnou okolností styl vedení. Odvíjí se od osobnosti vedoucího a jeho dispozic (např. povaha, výchova v původní rodině). Nejčastěji rozlišujeme tři základní typy vedení skupiny, které se liší v mnoha ohledech:

- autoritativní (autokratický), charakterizuje ho dominantní postavení vedoucího. Děti jsou na něm závislé. Dospělý vše posuzuje, organizuje a o všem rozhoduje. Členové oddílu, družiny, kroužku, klubu či sboru mohou být proto pasivnější. Často mezi nimi vzniká rivalita. Usilují o pozornost a pochvalu vedoucího. Výhodou tohoto stylu je poměrně vysoká výkonnost skupiny;
- liberální (volný), osoba vedoucího je naopak nevýrazná. Děti na něm nejsou závislé. Vztahy ve skupině jsou nepřehledné, nevyvážené, někdy až chaotické. Pravidla a požadavky nebyvají jasná. Členové bývají nespokojeni, nejistí. Výkonnost je nízká. Tento styl může být zajímavý pro dospívající, kteří usilují o větší samostatnost;
- demokratický, v demokraticky vedené skupině se tvoří přátelské vztahy, členové jsou spokojeni. Vedoucí je spíše partnerem, průvodcem dětí. Převažuje spolupráce, diskuse o problémech, větší zapojení dětí do řídicích a rozhodovacích procesů. Tento styl ale klade velmi vysoké nároky na osobnost vedoucího.

V praxi se jednoznačně vymezené typy vedení vyskytují zřídka. Nejčastější jsou jejich kombinace. Každý z nás má k některému z nich převažující sklon, ale uplatňuje i prvky jiných.

Plánujeme a organizujeme

Podmínkou úspěchu v práci s dětmi ve volném čase je správné rozložení různých typů aktivit – vyvážení relaxace, zábavy, zážitků a poznávání i pocit společného sdílení. Brzy zjistíme, že je to úkol poměrně náročný. Po několika prvních schůzkách vyčerpáme své nápady, u dětí ochladne počáteční nadšení. Co dál? Chceme-li mít ve své činnosti systém, skutečně naplňovat vybrané cíle, neobejdeme se bez důkladného plánování.

Jak zařídím, aby vše klaplo?

Základem pro práci oddílu, klubu, sboru, družiny či kroužku bývá plán na jeden rok. Dobře fungující útvar bude mít navíc alespoň rámcový výhled na roky tři. Naše úvahy o budoucích aktivitách by se měly odvíjet od zvoleného cíle. K jeho dosažení pak můžeme vybírat vhodné prostředky a metody. Podstatná je i důkladná a důsledná organizace činnosti s dostatečnou časovou rezervou. Zajistíme si včas všechny pomůcky a materiál. Nesnažme se pod heslem vše udělám nejlépe já realizovat celý program sami. Přiberme si pomocníky. Nezapomínejme rozdělit úkoly, zapojit do řízení i organizace také děti. Osvojují si tím přirozenou cestou velmi důležité sociální dovednosti (např. rozhodování, vyjednávání, převzetí odpovědnosti).

Plán činnosti by měl zahrnovat:

- hlavní úkoly, cíle (případně rozpracované pro menší celky – družiny apod.);
- obsah a formy aktivit;
- časové členění;
- významné akce;
- v případě potřeby také materiální a finanční zajištění.

Dlouhodobý plán pak rozpracujeme na kratší části. Roční se bude dělit na měsíční a tak dále. Mějme na paměti, že míru své vlastní systematičnosti a cílevědomosti předáváme svěřeným dětem.

Příkladem kvalitního plánování může být příprava konkrétní hry. Zásady její organizace najdete v samostatné kapitole.

Každé dítě je osobnost

Kdo má delší zkušenost s vedením skupin dětí, ví, že každé z nich je jiné. Ke každému proto musíme přistupovat jinak. Každé je jedinečné a neopakovatelné. Mluvíme o individualitě. Abychom tak mnohotvárný útvar, jako je člověk, dokázali lépe popsat, obvykle členíme osobnost na složku tělesnou, duševní a sociální. Některé části osobnosti podléhají vlivům více, jiné naopak jen málo. Jsou stabilnější. Vývoj probíhá v čase. V něčem jsou lidé rozdílní, v něčem se podobají.

To, čím se mezi sebou navzájem liší, nazýváme individuálními zvláštnostmi.

Rozdíly mají zdroje:

a) vnitřní

- biologické předpoklady (dědičnost, fyzický vzhled, kondice, zdravotní stav, pohlaví aj.);

- psychické předpoklady (temperament, duševní schopnosti, nadání aj.);

b) vnější

- sociálně podmíněné zvláštnosti (zkušenosti, výchova, vzdělání, postoje, hodnoty aj.).

Vedle uvedených individuálních odlišností můžeme pozorovat specifika charakteristická pro určitou věkovou skupinu. Označujeme je jako věkové zvláštnosti. Velmi výrazné jsou právě v dětství. Ovlivňují způsob zacházení s dětmi, do určité míry také obsah činnosti. Uvádíme některé z nich společně s opatřeními, která z nich vyplývají. Centrem našeho zájmu budou čtyři věkové kategorie od šesti do dvaceti let. Sledujeme zpravidla tělesný, duševní a sociální vývoj jedince. Z duševních procesů nás zajímá rozumová, citová a volní oblast.

Mladší školní věk (asi 6–10 let)

V myšlení převažuje konkrétní a názorné uvažování. Dítě přivyká postupně povinností a odpovědnosti. Morální hodnoty nejsou dosud plně rozvinuty. Svědomí jako vnitřní korektiv se teprve formuje. Motivací pro dodržování pravidel jsou odměny a tresty (mysleme na to zejména při posuzování prohřešků u dané věkové kategorie). Fantazie může být velmi živá a někdy se objevuje vymyšlení mylně považované za záměrné lhaní. Souvislé soustředění je možné maximálně po dobu 20 minut. Děti se někdy přeceňují, neodhadnou vlastní možnosti. Únava nastupuje rychleji než u starších dětí. Totéž nastává i při tělesné námaze, ale síly se obnovují rychle.

Mladší školní děti jsou většinou bezelstné, důvěřivé, dobře přijímají autoritu dospělého, vidí v něm vzor. Přízpusobí se skupině, ale dosud jsou značně závislé na své rodině.

Potřebují láskyplnou, souvislou a trpělivou péči. Vyžadují individuální vztah s dospělým. Zejména při dlouhých pobytech (například na tábore) jim věnujeme zvýšenou osobní pozornost.

Kromě toho dbejme důsledně na dodržování základních hygienických pravidel. Nebývají dosud plně zautomatizována. Děti potřebují přes den dostatečně odpočívat, v noci klidně a souvisle spát asi deset hodin. Případné noční hry doporučujeme zařadit před ukládáním dětí ke spánku. Vyhneme se tak zbytečnému psychickému a tělesnému zatížení dětského organismu při nočním nepřírozeném probouzení. Nevystavujeme děti dlouhé a časté námaze. Je vhodné střídat tělesné a duševní činnosti.

Střední školní věk (asi 11–13 let)

Postupně se rozvíjí logické a abstraktní myšlení, pozornost a soustředěnost. Toto období se označuje pubescence nebo prepuberta – nástup puberty. Typický je růst citové zranitelnosti, přecitlivělost, náhlé změny nálad. Dochází k přerodu v zájmech dětí. Formuje se mravní citění – prožitky nespravedlnosti, radost z pomoci slabšímu apod. Tělesný a duševní vývoj jsou často nerovnoměrné. Rychlý růst narušuje pohybovou koordinaci. Objevují se příznaky sexuálního dozrávání. Pohybová vytrvalost roste. Dítě potřebuje dostatek pohybu – jinak se ve větší míře vyskytne neklid a neposednost.

Dítě se postupně odpoutává od své rodiny, roste vliv vrstevníků. Více pozoruje samo sebe, srovnává se s ostatními. Snaží se být samostatné. V chování se objevuje hluchost, ostych, zájem o opačné pohlaví a další protichůdné tendence. Zvyšuje se kritičnost. Klesá ochota plnit příkazy autorit.

Respektujme výkyvy. Vyhněme se zesměšňování dítěte. Berme v úvahu důležitost a proměny vztahů ve skupině. Zajistěme dětem dostatek odpočinku a spánku.

Starší školní věk (asi 14–16 let)

Období nazývané puberta je provázáno bouřlivým rozvojem citů a vytvářením vlastních postojů a názorů. Nastává vrchol vývoje myšlení a dalších poznávacích operací. Paměť, pozornost a představivost jsou plně rozvinuty. Dítě se osamostatňuje, což vede k negaci (odmítání) autorit. Typické jsou nejistota a pochybnosti o vlastní osobě. Někdy to bývá zakrýváno hluchým a přehnaně sebevědomým chováním. Zájmy se proměňují a prohlubují.

Dochází k dosažení pohlavní zralosti. Tělesné a duševní dozrávání je bouřlivé a způsobuje proměny nálad i chování.

Poskytujeme dětem v tomto období důvěru, samostatnost a pozitivní hodnocení. Potřebují uznání a bezpečí, přestože si o ně neumějí přiměřeně říci. Dokáží nás svým jednáním naopak odradit. Nepodceňujeme jejich osobní problémy a prožitky.

Adolescence (asi 17–20 let)

Duševní i tělesný vývoj se stabilizuje. Intelektuální potenciál dosahuje svého vrcholu, není dosud doplněn o životní zkušenost. Zlepšuje se sebeovládání, dále se formuje morální citění. Sebehodnocení a sebepojetí se stále proměňují. Objevuje se experimentování v různých oblastech života (zájmy, sporty, partnerské vztahy a podobně). Dospívající touží po originalitě a intenzivních emočních prožitcích. Vůči okolí jsou zvýšeně kritičtí, a to zejména ve vztahu k autoritám. S dospělými chtějí jednat na stejné úrovni, rovnoprávně. V tomto věku potřebují citovou jistotu a bezpečí. Do popředí se dostávají na úkor rodiny partnerské vztahy. Fyzická odolnost a výkonnost se zvyšují. Tělesné funkce jsou ustálené.

Při práci s touto věkovou kategorií si vždy uvědomme její možnosti a využijme jich. Dávejme dospívajícím důvěru a možnost samostatného rozhodování. Dokáží už totiž přijmout odpovědnost. Buďme však ochotni pomáhat a poradit. Nezapomínejme zadané úkoly kontrolovat a poskytovat jak negativní, tak i pozitivní zpětnou vazbu.

Delší pobytové akce může provázet snaha adolescentů o bohatý noční život. Chtějí se vyrovnat dospělým a využít toho, že jsou mimo dosah rodičovské kontroly. Snažme se předejít zbytečné únavě, potížím a konfliktům. Pro dospívající mládež stanovme předem jasná pravidla fungování.

Z vlastní zkušenosti jistě všichni víme, že ani značné osobní nasazení při přípravě činnosti nám nezaručí její úspěch. Zájem dětí a jejich zapojení jsou přímo úměrné úrovni jejich motivace. Někdy se tohoto termínu nesprávně používá pro označení legendy ke konkrétní hře, která se používá pro vytvoření žádané atmosféry. S motivací dítěte to souvisí, ale není to totéž. Neměli bychom proto tyto pojmy zaměňovat.

Motivací se rozumí jednak momentální, okamžité zaujetí, nadšení pro věc, jednak celková dlouhodobější zaměřenost jedince.

Z krátkodobého hlediska rozlišujeme motivaci:

- vnitřní – vychází z vnitřních pohnutek, vlastních potřeb (člověk se učí novým poznatkům pro vlastní potěšení, z vlastního zájmu.);
- vnější – stimulem jsou vnější tlaky, požadavky, nároky, okolnosti (člověk se učí, protože jej někdo nutí – odměnami, sankcemi a podobně).

Trvalejší motivační strukturu člověku určují jeho potřeby, uznávané hodnoty a zájmy.

Lidské potřeby vytvářejí určitou hierarchii.

Vývojově starší jsou potřeby primární. Zajišťují přežití a objevují se také u nižších živočichů. Zpravidla fungují na bázi udržení rovnováhy. Potřebu jídla pocítíme, máme-li její nedostatek. Pak se naše snažení upře na uspokojení této potřeby až do té doby, než

jsme nasyceni a nastane rovnovážný stav. Ten potrvá až do dalšího pocitu hladu. Mezi primární řadíme potřebu kyslíku, jídla, tekutin, tepla, bezpečí apod.

Potřeby sekundární jsou typické pro člověka. Nejsou vrozené, podléhají osobnímu vývoji jedince. Někdy bývají nazývány potřebami duševními. Zahrneme sem potřebu poznání, sociálních vazeb, uplatnění, uznání apod. Jestliže nejsou v dostatečné míře uspokojovány nižší potřeby, nemohou se rozvinout potřeby vyšší.

Dítě ve skupině vrstevníků

Zmínili jsme se, že na vývoj a formování jedince má kromě osobnostní vybavenosti a dědičnosti vliv také jeho okolí. Zaměříme se na tyto vnější činitele. Nezapomínejme, že my sami k nim patříme. Podílíme se na výchově dítěte, jsme součástí jeho sociálního prostředí.

Další podstatnou částí jsou stejně staré děti. Zejména ve volném čase má zkušenost s vrstevníky zásadní význam, protože se značně liší od života v rodině. Vliv ostatních dětí ve skupině na jednotlivce jsme uvedli jako jeden z prostředků výchovy.

Vysvětlíme teď pojem socializace. Znamená celoživotní proces postupného začleňování jedince do společnosti prostřednictvím takzvaného sociálního učení. To se uskutečňuje vzájemným působením jedince a jeho sociálního prostředí. Základními mechanismy sociálního učení jsou:

- nápodoba (chovám se tak, jak jsem to viděl u jiných);
- přímé zpevňování (chovám se tak, abych byl pochválen);
- identifikace (ztotožňuji se se svým vzorem, ideálem, chci být jako on).

Dítě může některé dovednosti získat výhradně mezi ostatními dětmi. Patří sem například vytváření a udržování vztahů, umění rovnoprávné komunikace, prosazení se. Naučí se přijímat nezdar i pochvalu, zveřejňovat vlastní pocity, diskutovat, argumentovat, spolu-pracovat na společném úkolu, nést odpovědnost vůči ostatním, respektovat je.

Abychom lépe pochopili pojem socializace, porovnejme ho s dalšími známými pojmy:

Každý jedinec je formován svým okolím, stává se v životě členem různých uskupení, která jej ovlivňují. Stejně tak je tomu i v podmínkách občanských sdružení a institucí pracujících s dětmi ve volném čase. Seskupení osob, která spojuje určitý znak, nazýváme z hlediska psychologie sociální skupinou. V případě oddílu, družiny, kroužku či souboru mluvíme o malé sociální skupině. Od velké ji odlišuje nejen počet členů (přibližně od 50 osob), ale i jejich vzájemná osobní znalost, vnitřní vazby a kontakty.

Někdy se setkáváme s pojmy tým nebo kolektiv. Nejde o synonymum k odbornému termínu sociální skupina. Jejich vymezení se však zčásti překrývá. Za tým zpravidla považujeme fungující uskupení zaměřené na splnění určitého cíle. Po jeho dosažení může zaniknout. Mluvíme pak o pracovním, vědeckém nebo sportovním týmu. Dříve

hojně užívané slovo kolektiv má dnes pro mnohé ideologické zabarvení. Označuje malou sociální skupinu, která ve svém vývoji dosáhla určitých vyšších kvalit. Cíle, jichž se snaží dosáhnout, jsou společensky žádoucí, hodnotné. Neoznačíme tak tedy partu zlodějí aut, byť by byla výborně vedena a organizována.

Zmírně pro úplnost ještě některé další druhy sociálních skupin. Primární a sekundární se liší blízkostí členů a intimitou vztahů. Jako příklad primární skupiny poslouží rodina, za sekundární můžeme označit například pracovní tým. Členění na formální a neformální celky pomáhá rozlišit skupiny vzniklé spontánně a ty, které byly vytvořeny z vnějšku působícími okolnostmi. Jako příklad neformální skupiny můžeme uvést partu kamarádů. Formální skupinou je například školní třída, jelikož je sestavena prostřednictvím úředních úkonů.

Pro nás je navysost zajímavý vzájemný vliv dítěte a skupiny vrstevníků. Jedinec v ní zaujímá pozice a přijímá různé role, plní očekávání v závislosti na cílech skupiny. Všichni si přinášejí také své vlastní osobní role z vnějšku. Chlapec může být synem, bratrem, žákem a podobně. V každé plní jiná očekávání, používá jiné vzorce chování. Dítě se postupně učí zvládat přechody, někdy velmi rychlé, mezi jednotlivými společenskými rolemi. V oddíle, kroužku, klubu nebo družině se může stát mluvčím, organizátorem, šaškem, rejpačem nebo naopak tichým pracantem. Výčet rolí by byl dlouhý.

Pozice jedince ve skupině se odvíjí od jeho oblíbenosti a osobní moci. Není vždy pravděpodobné, že oblíbené dítě má v oddíle nejvýznamnější slovo při rozhodování. Velký vliv může mít i méně oblíbený jedinec. Pozice podle oblíbenosti se většinou popisuje pomocí skály od populárního až po trpěného a mimo stojícího jedince. Chceme-li vytvářet uskupení s přátelskými vztahy mezi členy, měli bychom si všimnout právě dětí stojících na těchto mezích protipólech.

Podle uznání, osobní moci rozlišujeme vůdce, pomocníky, soupeřníky, jedince pasivní a periferní. Pro vedení bude důležité spolupracovat zejména s přirozenými vůdci, kteří ovlivňují mínění skupiny nejvíce. Je výhodné využít jejich přirozenou pozici a zapojit je do plánování a organizace činnosti.

V každé skupině se vytvářejí a přijímají skupinové normy. Vedoucí s tím musejí počítat a aktivně se podílet na jejich formulování. Jsou to nejrůznější pravidla chování, která mohou být vyřčena i tiše předpokládána, dohodnuta i napsána, přirozeně vytvořena i nadiktována z vnějšku, například právě vedoucím. Skupina si také při překročení pravidel spontánně vytváří sankce.

Vzájemné působení jednotlivých členů, rozdělení rolí, přijetí pozic, vytvoření pravidel a norem, soudržnost, napětí, velikost celku i vznik menších částí vytvářejí skupinovou dynamiku. Ovlivňuje ji také styl vedení, který vedoucí uplatňuje. Skupina se postupně vyvíjí, prochází různými fázemi. Ty kladou na vedení rozdílné požadavky. Změny bývají výrazné právě u skupin dětí. Jejich vývoj je rychlý, někdy až bouřlivý. Například u dospívání se vztahy v dosud stabilní skupině mohou výrazně proměnit.

Existují různé metody, kterými můžeme diagnostikovat vztahy, atmosféru, komunikaci a další proměnné ve skupině. Mezi laiky je například dost známa technika sociometrie, při níž členové skupiny volí jedince podle oblíbenosti a vlivu na skupinu (například se dá dětem položit otázka, kdo by s kým nejraději bydlel ve stanu, žil na pustém ostrově a podobně). Abychom se mohli podobným aktivitám věnovat seriózně, měli bychom se nejen podrobně seznámit s danou technikou, ale zvažovat rovněž proč a za jakým účelem ji používáme. Získaná data musíme vyhodnotit velmi citlivě a důkladně. Na tuto interpretaci pak navazují odpovídající výchovné zásahy. V žádném případě ale nemůžeme získané výsledky zveřejňovat. Diagnostika skupiny dětí je značně složitá. Zaslouhovala by širší pojednání. To však přesahuje možnosti této publikace, a proto nadšeným zájemcům doporučujeme specializovanou odbornou literaturu.

Vybrané pojmy

didaktika – součást pedagogiky zabývající se zákonitostmi vyučování;

dovednost – učením získaná schopnost správně a úsporně vykonávat určitou činnost;

hodnota – vlastnost, kterou jedinec přisuzuje určitému objektu, situaci, události nebo činnosti;

individuální zvláštnosti – charakteristiky, v nichž se liší jedinci mezi sebou;

kolektiv – skupina lidí se společným cílem, která je organizována, vedena (termín používal Makarenko, význam má ideové zabarvení);

motiv – pohnutka k činnosti;

motivace – souhrn činitelů, které podněcují a řídí chování a prožívání člověka;

pedagogika – věda o výchově;

potřeba – nutnost organismu něco získat nebo se něčeho zbavit;

pozice – umístění jedince ve skupinové hierarchii podle oblíbenosti a uznání;

psychologie – věda zabývající se duševními jevy;

role – očekávané chování;

skupina – seskupení osob, které spojuje určitý znak;

sociálizace – postupné začleňování jedince do společnosti;

sociální psychologie – oblast psychologie zabývající se společenskými vztahy a vazbami;

tým – neformální skupina usilující o stanovený cíl;

věkové zvláštnosti – změny tělesné i psychické, které se vztahují k určitému období vývoje člověka;

výchova – cílené, záměrné, dlouhodobé působení na formování osobnosti;

vzdělávání – souhrn určitých systematických vědomostí, dovedností, postojů a názorů;

zájem – schopnost trvalejšího zaměření na určitou činnost.